

СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

ШИБАЄВА Н.В., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,

БАТЮК Л.А., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,

*ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. П. ВАСИЛЕНКА*

У статті узагальнено основні методологічні підходи до дослідження економічної поведінки домогосподарств та визначена структура економічної поведінки домогосподарств

The article summarizes the main methodological approaches to the study of economic behavior of households and the structure of economic behavior of households.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На всіх етапах суспільного розвитку доіндустріального, індустріального, постіндустріального домогосподарство є одним з основних економічних суб'єктів. У різні історичні епохи залежно від характеру суспільних відносин змінювалося й домогосподарство, його місце й роль, розміри, соціально-економічний статус. У сучасних умовах функції домогосподарства охоплюють всі сфери економічної діяльності й багато в чому визначають характер і спрямованість соціально-економічних процесів. Оскільки функціонування та розвиток економічної системи визначається особливостями поведінки її основних економічних суб'єктів, то більш глибокій аналіз поведінки домогосподарств може бути основою для розуміння, оцінки та прогнозування розвитку вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна поведінка домогосподарств досліджувалася як у рамках основного напрямку економічної науки, так і альтернативними напрямками. Зокрема слід назвати роботи Г. Беккера [1], Г. Саймона [7], А. Олійника [3], [4], Т. Пірайнена й Є. Турунцева [5], С. Мочерного, [2], А. Шастітко [9], О. Яременко [10], та інших вчених. Проте, домогосподарству приділяється набагато менше уваги в економічній теорії, у порівнянні з його місцем у реальному економічному житті, воно продовжує залишатися одним з найменш досліджених економічних суб'єктів.

Формулювання цілей статті. Узагальнити основні методологічні підходи до аналізу економічної поведінки

домогосподарств та з'ясування на цій підставі структури економічної поведінки домогосподарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домогосподарство поряд з фірмою належить до основних суб'єктів мікрорівня. Характеристику домогосподарства необхідно почати з розмежування понять родина й домогосподарство. Родина - це група, об'єднана спільністю сімейно-родинних зв'язків, що не обов'язково проживає під одним й тим же дахом і не обов'язково має загальний бюджет. Домашнє господарство являє собою групу людей, об'єднаних загальними завданнями, місцем проживання, бюджетом і звичайно сімейно-родинними зв'язками. Якщо діяльність родини включає безліч вимірів: біологічна, демографічна, психологічна, соціальне й інші, то діяльність домашнього господарства є "проекцією" родини на одну зі сфер діяльності - економічну. Основну функцію домашнього господарства визначають як виробництво, реалізацію й збереження людського капіталу, що, у свою чергу, розуміється як сукупність знань, практичних навичок і трудових зусиль людини [4, с.125]. Узагальнюючи наведені характеристики домогосподарства, можна дати наступне визначення домогосподарства: "Це господарюючий суб'єкт, ціль діяльності якого - забезпечення своїм членам певного рівня добробуту через формування та використання загального бюджету для виконання своєї основної функції: виробництва, реалізації й збереження людського капіталу".

В економічній теорії існують два основних підходи к дослідженню поведінки домогосподарств: неокласичний та інституціональний. Неокласична теорія розглядає домогосподарство та індивіда як тотожні поняття. Не досліджуються відносини усередині домогосподарства, мети його утворення й т.п. Метри виступають як задані ззовні, тобто не визначаються самим домогосподарством. Домогосподарство функціонує при відсутності невизначеності, його поведінка спрямована на максимізацію корисності. Домогосподарство (як і фірма) розглядається як "чорний ящик". Відомі фактори на "вході" "чорного ящика" (розмір заробітної плати й соціальних трансфертів від держави за винятком податків) і на "виході" з нього (кількість і якість праці та людського капіталу, рівень споживання та заощаджень). Домогосподарству властива інструментальна раціональність. Раціональність визначається як інструментальна, якщо діяльність суб'єкта спрямована на вибір засобів, що щонайкраще підходять для реалізації заданої мети. Але як формується мета та який

процес її визначення неокласична концепція не аналізує [9, с. 55].

Інституціональна теорія наголошує на аналізі домашнього господарства як особливої форми організації, відмінної й від фірми, і від держави. В інституціональній теорії аналізується внутрішня структура домогосподарства, мотиви його утворення, мети діяльності. Домогосподарства та індивіди не тотожні один одному. У рамках інституціонального аналізу домогосподарство не є "чорним ящиком". Домогосподарство розглядається як господарюючий суб'єкт, «вбудований» у відповідну соціальну структуру. Конкретні цілі окремо взятого домогосподарства піддаються впливу з боку всього соціального й інституціонального середовища, і зокрема, залежать від взаємодії з іншими економічними суб'єктами та їхніми групами. Домогосподарство не є «рахунковою машиною», як це наголошує неокласична теорія. Цільові настанови домогосподарств у певній мірі залежать від доступності засобів їхнього досягнення, що задаються інституціональним середовищем. Отже, інституціональний підхід відкидає ідею, у якій домогосподарство - це завжди «оптимізуючий раціоналізатор». Домогосподарство дуже часто не може бути таким оптимізатором, оскільки в реальності постійно зіштовхується із ситуаціями, у яких немає можливостей для оптимізації. Факторами, що викликають такі ситуації, відповідно до класифікації, запропонованої Дж. Ходжсоном, є: масштабність інформації, складність інформації, невизначеність [8, с.43-47]. Неможливість діяти як раціональні оптимізатори стає причиною того, що домогосподарства поводяться відповідно до інших принципів, серед яких виділяються наступні:

— орієнтація на середню думку: у ситуації невизначеності, окремо взяте домогосподарство, не знаючи майбутніх результатів здійснюваних сьогодні дій, поводить ся так, як інші домогосподарства;

— «життєрадісність», яка означає, що домогосподарство діє, так чи інакше, на основі "спонтанного оптимізму", "природного бажання діяти";

— звички, тобто правила поведінки, якими керуються домогосподарства у своїй діяльності. Використання цих правил є формою раціональності, тому що це дозволяє заощаджувати на витратах пошуку й обробки інформації;

— обмежена раціональність, що припускає, що домогосподарство діє раціонально, але розглядає можливі варіанти вибору доти, поки не буде обраний якийсь "задовільний" варіант;

— рутини. Дуже багато дій домогосподарств обумовлені

проходженням якимсь укоріненим шаблоновим правилам поведінки - рутинам. Відмінність такого способу поведінки від попередніх полягає в тому, що він є несвідомим [3, с. 60].

Інституціоналісти вважають процес визначення мети невід'ємним елементом економічної поведінки. Домогосподарство спочатку вибирає для себе мети, які бажано реалізувати, а потім уже засоби для їхньої реалізації. Раціональність у розумінні інституціоналістів не інструментальна, а ціннісна. Ціннісною є раціональність, у якій головний об'єкт вибору - мета. Залежно від того наскільки повно враховуються існуючі альтернативи використання обмежених засобів реалізації поставлених цілей, виділяється повна й обмежена раціональність, що виражається не в максимізації цільової функції, а лише в прагненні до її максимізації.

Підбиваючи підсумок аналізу підходів к дослідження економічної поведінки домогосподарств неокласичним і інституціональними напрямками, можна зробити висновок, що в неокласичній теорії домогосподарство ототожнюється зі споживачим і працюючим суб'єктом. Але при цьому не враховуються взаємини, що складаються усередині самого домогосподарства. Інституціональний напрямок приділяє увагу структурі домогосподарства, особливостям відносин, що складаються усередині домогосподарства. Ці підходи, на наш погляд, не є взаємовиключними, навпроти їхній синтез дозволяє виявити структуру економічної поведінки домогосподарств. У структурі економічної поведінки домогосподарств можна виділити наступні елементи:

— усвідомлення економічних потреб і постановка економічних цілей, обумовлених економічними потребами та ціннісними установками;

— вибір засобів, способів досягнення економічної мети. Тут мають місце такі етапи: вивчення можливих варіантів дій, порівняння їх з погляду ефективності досягнення мети, вибір найкращого варіанта;

— дії по досягненню мети.

Категорія «потреба» має на увазі внутрішнє спонукання людини до дії. Потреби «є стан суб'єкта, що виражає його залежність від об'єктивного змісту умов життя й діяльності» [6, с. 29]. З потребами пов'язані основні види діяльності людини. Потреби - основа формування цілей. Мети, як результат усвідомлення потреб, відрізняються від ціннісних установок, але у меті завжди присутні цінності. Інтереси суб'єктів господарювання в рамках економічної

системи формують мети, які мають конкретний зміст, наприклад, одержання різних форм доходів. Економічна система має власні цілі, які можуть суперечити цілям конкретних економічних суб'єктів, у тому числі й домогосподарств. Сприйняття нових цілей ускладнено такою властивістю, як стійкість економічної поведінки. Стійкість приводить до прагнення ухилятися від змін. Цьому сприяють установки - цінності, на яких соціально-економічна система акцентувала увагу й дії суб'єктів у певний період. Якщо установки стають звичними, то вони перетворюються в норми. Норми - це сформовані звичні цінності, що визначають економічну поведінку. Виникають норми двома шляхами: складаються спонтанно або ж задаються цілеспрямовано у вигляді правил, але потім стають звичкою. Норми, що склалися, мають інертність, у результаті чого менше витрачається зусиль для досягнення мети, але з іншого боку - зміна нормативного середовища відбувається повільно, із сильним опором. Нововведення не будуть сприйняті, якщо нормативне середовище з ними несумісне.

Цільова спрямованість економічної поведінки домогосподарств припускає, що наприкінці певної його фази або етапу отримується результат (максимізація корисності). Тому що ресурси обмежені, то домогосподарство змушене визначати для себе пріоритетність цілей. Вибір включає значимі для домогосподарства об'єкти досягнення: матеріальну забезпеченість, гарантію зайнятості, інтерес до змісту економічної діяльності, творчість, доступ до влади. Значимість об'єктів досягнення визначається як під впливом об'єктивних умов, так і під впливом ціннісних установок.

Мети формуються на різних етапах функціонування домогосподарства, з одного боку, вони досить стійкі й можуть визначати економічну стратегію на тривалий строк, з іншого боку - змінюються під впливом ситуації. Мети спонукають до дії, визначають тип економічної поведінки.

Методи й засоби досягнення мети в економічній поведінці домогосподарств залежать від його цільової спрямованості. Вибір методів залежить від конкретної економічної системи, у якій функціонує домогосподарство й від інституціональних норм, що обумовлюють певну лінію поведінки. Варіанти досягнення економічної мети можуть бути різними. Це можуть бути як циклічно повторювані однотипні дії, так і унікальні дії, похідні від індивідуального досвіду домогосподарства; як дії, засновані на інструментальній раціональності, так і дії, що обумовлені диктатом

зовнішніх обставин або як результат впливу інших суб'єктів, що застосовують різні форми примуса або переконання. Після порівняння можливих варіантів дій з погляду їхньої ефективності здійснюється вибір прийнятного варіанта.

Досягнення мети - конкретна форма реалізації економічної поведінки домогосподарства. Цей елемент може розглядатися як ряд повторюваних дій і поведінкових стереотипів. Але це може бути й реалізація нестандартних рішень, у результаті яких відбувається зміна сформованих стереотипів, норм, у тому числі й ціннісних установок. Такі дії викликають зростання рівня ризику й невизначеності.

Запропонована структура економічної поведінки домогосподарств дозволяє розглядати економічну поведінку як елемент соціально-економічної системи, що, у свою чергу, також є системою. Всі елементи економічної поведінки домогосподарства формуються як під впливом об'єктивних факторів, так і під впливом ціннісних установок, обумовлених соціально-економічною системою. Тому що поведінка частини визначається поведінкою цілого, а поведінка цілого залежить від поведінки частин, то й економічна поведінка домогосподарств, обумовлена її внутрішньою структурою, впливає на функціонування й перспективи розвитку економічної системи.

Висновки. Існуючі методологічні підходи к дослідженню економічної поведінки домогосподарств акцентують увагу на різних аспектах діяльності домогосподарств. Якщо розглядати ці підходи не як взаємовиключні, а як взаємодоповнюючі, то подібний синтез дозволить всебічно й більш повно аналізувати економічні явища. Зокрема, синтез неокласичного й інституціонального підходів к дослідження економічної поведінки домогосподарств дозволяє виявити основні елементи структури економічної поведінки. Більш глибокій аналіз економічної поведінки домогосподарств може бути основою для розуміння, оцінки та прогнозування розвитку економічної системи.

Література.

1. Беккер Г. Экономический анализ и человеческое поведение // THESIS.-1993. - Т.1. Вып. 1. – С. 24-39.
2. Мочерный С. Проблемы человека в экономической теории // Экономика Украины. –1999. -№1. – С. 72-79.
3. Олейник А. Домашние хозяйства в переходной экономике// Вопросы экономики. –1998. - №12. - С. 56-66.

4. Олейник А. Институциональная экономика// Вопросы экономики. – 1999. - №12. - С. 125-141.
5. Пиирайнен Т., Турунцев Е. Отталкиваясь от Макса Вебера: к пониманию процессов социальной трансформации в России//Вопросы экономики. –1998. - №7. – С. 65-77.
6. Попова И. Ценностные представления и «парадоксы» самосознания//Социологические исследования. - 1999. -№4. – С. 29-36.
7. Саймон Г. Теория принятия решений// Теория фирмы: Пер с англ.- СПб.: Экономическая школа, 1995. – С. 54-72.
8. Ходжсон Дж. Правила, привычки и экономическое поведение// Вопросы экономики. - 2000.- №1. - С. 48–73.
9. Шаститко А. Модели рационального поведения человека//Вопросы экономики. – 1998. - №5. – С. 53-67.
10. Яременко О. Институциональные основания переходных процессов в экономике: Дис... д-ра экон. наук: 08.01.01. – Харьков, 1997.- 398 с.